

1. Avtorske pravice, licence in odprtodostopna gradiva

Matjaž Verbič

1.1 Zgodovinski razvoj

Avtorsko pravo je razmeroma mlada panoga v primerjavi z drugimi »klasičnimi« pravnimi področji. Povezano je z razvojem tehničnih zmožnosti za razširjanje idej, torej z razvojem papirja in tiska. Države so v 19. stoletju ščitile samo dela svojih državljanov in dela, ki so bila v določeni državi prvič objavljena. Takšen nacionalni pristop je vodil v nejasen sistem bilateralnih pogodb, ki so zavezovale samo določene države. Prva mednarodna konvencija na področju avtorskega prava je bila sprejeta l. 1886, t. i. **bernska konvencija**. Postavila je temelje mednarodnega avtorskega prava, in sicer da tuji avtorji uživajo v državah pogodbenicah enako varstvo kot domači. Ker je RS pogodbenica omenjene konvencije, tudi tuji avtorji v Republiki Sloveniji uživajo varstvo avtorske pravice po določbah ZASP.

Avtorsko pravo spada v področje civilnega prava oziroma prava intelektualne lastnine. Med pravice intelektualne lastnine (poleg avtorske in sorodnih pravic) spadajo še: patenti, dodatni varstveni certifikati, modeli, znamke, geografske označbe, registrirane topografije polprevodniških vezij, žlahtniteljske pravice in firme.

1.2 Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP)

Avtorska pravica je varovana z Ustavo Republike Slovenije – zagotovljeno je varstvo avtorskih in drugih pravic, ki izvirajo iz umetniške, znanstvene, raziskovalne in izumiteljske dejavnosti (60. člen). Republika Slovenija je Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (**ZASP**) sprejela l. 1995. Je temeljni predpis na področju avtorskega prava.

Avtorska dela so individualne intelektualne stvaritve s področja književnosti, znanosti in umetnosti, ki so na kakršen koli način izražene – takšno splošno opredelitev vsebuje ZASP v 5. členu. ZASP v nadaljevanju primeroma našteva stvaritve, ki se štejejo kot avtorska dela. To so zlasti govornjena, pisana, glasbena dela z besedilom ali brez besedila,

gledališka, gledališko-glasbena in lutkovna dela, koreografska in pantomimska dela, fotografska dela in dela, narejena po postopku, podobnem fotografiranju, avdiovizualna, likovna, arhitekturna dela, dela uporabne umetnosti in industrijskega oblikovanja, kartografska dela ter predstavitve znanstvene, izobraževalne ali tehnične narave. Avtorska pravica pripada avtorju na podlagi same stvaritve dela. To pomeni, da **ni potrebna nobena formalnost**, kot na primer registracija, da bi bilo delo avtorskopravno varovano.

Za **avtorja** velja tisti, čigar ime, psevdonim ali znak je na običajen način naveden na delu ali pri objavi dela, dokler se ne dokaže nasprotno. Če je delo ustvarjeno v sodelovanju dveh ali več oseb, govorimo o soavtorstvu. Po slovenski zakonodaji je **avtor lahko le fizična** (ne pa tudi pravna) oseba, ki je delo ustvarila, pri čemer se ne zahteva tudi njegova poslovna sposobnost (npr. avtor je lahko tudi otrok). Če ni v ZASP določeno drugače, traja avtorska pravica za čas avtorjevega življenja in še 70 let po njegovi smrti. V tem času so do prejetanja avtorskih nadomestil upravičeni avtorjevi **zakoniti dediči**. Ko ta rok preteče, avtorsko delo ni več avtorskopravno varovano, ampak postane del t. i. javne domene, kar pomeni, da je na voljo za splošno uporabo.

Avtorska pravica je v 15. členu ZASP določena kot enovita pravica, iz katere izhajajo moralne avtorske pravice (izključna osebnostna upravičenja), materialne avtorske pravice (izključna premoženjska upravičenja) in druge pravice avtorja (druga upravičenja). Bistvo avtorske pravice torej je, da pomeni monopol avtorja nad uporabo njegovega dela.

Moralne avtorske pravice

Moralne avtorske pravice varujejo avtorja **glede njegovih duhovnih in osebnih vezi do dela**. Te pravice praviloma niso časovno omejene in niso prenosljive, so pa podedljive, razen pravice skesanja. Med moralne avtorske pravice spadajo:

- pravica prve objave (17. člen ZASP);
- pravica priznanja avtorstva (18. člen ZASP);
- pravica spoštovanja dela (19. člen ZASP);
- pravica skesanja (20. člen ZASP).

Materialne avtorske pravice

Te pravice **varujejo premoženjske interese avtorja** s tem, da avtor izključno dovoljuje ali prepoveduje uporabo svojega dela in primerkov svojega dela. Uporaba avtorskega dela je praviloma dopustna le, če avtor prenese ustrezno materialno avtorsko pravico. Te pravice so torej časovno omejene, prenosljive in podedljive.

Avtorsko delo je mogoče uporabljati:

- v materialni obliki (reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem),
- v nematerialni obliki, tj. priobčitev javnosti (javno izvajanje, javno prenašanje, javno predvajanje s fonogrami in videogrami, javno prikazovanje, radiodifuzno oddajanje, radiodifuzna retransmisija, sekundarno radiodifuzno oddajanje) in
- v spremenjeni obliki (predelava, avdiovizualna priredba).

Sorodne pravice

Izraz sorodne pravice se v skrajšani obliki uporablja za tiste pravice, ki so sorodne avtorskim. Nosilci sorodnih pravic so izvajalci (igralci, pevci, glasbeniki, plesalci itd.), proizvajalci fonogramov (fonogram pomeni posnetek zvokov neke izvedbe ali drugih zvokov ali nadomestka zvokov), filmski producenti, RTV-organizacije, založniki in izdelovalci podatkovnih baz.

1.3 Kaj je avtorsko delo

Katero delo šteje za avtorsko, je eno temeljnih vprašanj avtorskega prava, odgovor nanj pa je treba poiskati v vsakem konkretnem primeru posebej. Teoretično obstaja pet temeljnih pogojev, ki morajo biti izpolnjeni, da lahko neko delo označimo kot avtorsko:

1. **Individualnost** je najpomembnejša lastnost avtorskega dela, ki pa ne pomeni absolutne izvirnosti ali novosti kot v primeru patentnega varstva (npr. dva fotografa lahko z istega mesta fotografirata isti motiv z enakim fotoaparatom in filmom).
2. **Intelektualnost** po eni strani pomeni, da se v delu odražajo človeški duh, njegove misli, občutki, čustva in podobno, po drugi strani pa pove, da je avtorsko delo nematerialna dobrina.
3. Avtorsko delo kot stvaritev je lahko le **sad človekovega ravnanja** in ne stroja ali živali. Pomembno je tudi, da gre za dejanje, v katero je vložen določen ustvarjalni napor.
4. **Področje književnosti, znanosti in umetnosti** je treba razlagati zelo široko.
5. **Izraženost** pomeni manifestacijo dela v zunanjem svetu, tako da je zaznavno za človeške čute. Ni pa treba, da je delo fiksirano na materialnem nosilcu (na primer govorjena dela, koreografska in pantomimska dela).

Avtorskopravno pa niso varovani:

- ideje, načela, odkritja;
- uradna besedila z zakonodajnega, upravnega in sodnega področja;
- ljudske književne in umetniške stvaritve.

1.4 Kolektivno upravljanje

Kolektivno upravljanje pravic je **posebnost avtorskega prava**, ki omogoča avtorjem in drugim imetnikom pravic te bolj preprosto in učinkovito upravljati v razmerah množičnega in razprostranjenega koriščenja njihovih del. Konkretno to v praksi pomeni, da kolektivna organizacija deluje v imenu in za račun imetnika avtorskih pravic, tj. izdaja račune za uporabo avtorskih del iz svojega repertoarja, zbira avtorske honorarje in jih izterjuje ter nato dodeljuje zbrane avtorske honorarje upravičenim imetnikom pravic v skladu z vnaprej določenimi pravili. Nadzor nad delovanjem kolektivne organizacije (npr. SAZOR GIZ, k. o., in SAZAS, k. o.) je prepuščen njenim članom, določene pristojnosti pa ima tudi država, in sicer prek Urada za intelektualno lastnino nadzira skladnost delovanja kolektivne organizacije v skladu z Zakonom o kolektivnem upravljanju avtorske in sorodnih pravic (**ZKUASP**).

1.5 Avtorsko delo iz delovnega razmerja

Avtorska dela se lahko ustvarijo v okviru delovnih obveznosti ali izven njih. Avtorske pravice (moralne in materialne pravice) izvorno sicer vedno pripadejo fizični osebi, saj je v slovenski avtorskopравни zakonodaji avtor lahko le fizična oseba (10. člen ZASP).

O avtorskem delu **iz delovnega razmerja govorimo**, ko delojemalec ustvari avtorsko delo pri izpolnjevanju svojih obveznosti ali po navodilih delodajalca. Dela, namenjena izpolnjevanju obveznosti, so vsa dela, ki jih je mogoče povezati z izrecnimi ali implicitnimi nalogami delojemalca, navodila delodajalca o naravi dela pa so lahko neposredna ali posredna. V primeru avtorskega dela iz delovnega razmerja govorimo tudi o t. i. **domnevi izključnega prenosa pravic**. Če in ko avtorsko delo nastane v okviru delovnega razmerja, se materialne avtorske pravice (členi 22–33 ZASP) in druge pravice (členi 34–38 ZASP) prenesejo izključno na delodajalca že na podlagi prvega odstavka 101. člena ZASP, in to za deset

let od dokončanja dela, če ni s pogodbo drugače določeno. Skladno z drugim odstavkom 101. člena ZASP je dopustno, da delojemalec in delodajalec drugače uredita imetništvo pravic na avtorskih delih iz delovnega razmerja s pogodbo (npr. pogodbo o zaposlitvi, kolektivno pogodbo, posebno avtorsko pogodbo), tako da omenjeni avtomatizem prenosa pravic z delojemalca na delodajalca ne sledi.

V primeru, da avtorsko delo nastane **izven delovnega razmerja**, imetnik pravic ostane avtor, vse dokler ne podeli dovoljenja za uporabo avtorskega dela.

Če **študent** avtorsko delo ustvari sam, je on sam kot avtor imetnik materialnih in moralnih avtorskih ter drugih pravic. V primeru, da gre za avtorsko delo, ki ga ustvari študent v morebitnem soavtorstvu z osebo, ki je zaposlena na univerzi, pa je najprej treba razrešiti vprašanje, kakšen je intelektualni prispevek osebe, ki je zaposlena na univerzi, pri avtorskem delu. Ko mentor v nekem deležu dejansko prispeva k stvaritvi avtorskega dela, govorimo o soavtorstvu študenta, ki ni v delovnem razmerju na univerzi, in profesorja, ki je v delovnem razmerju in mentorstvo spada k njegovim delovnim obveznostim. V tem primeru sta imetnika avtorskih materialnih in drugih pravic študent in univerza kot delodajalec profesorja.

1.6 Gradiva za izobraževanje

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o avtorski in sorodnih pravicah (**ZASP-I**), ki je začel veljati 26. 10. 2022, je v slovenski pravni red implementiral Direktivo (EU) 2019/790 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 17. aprila 2019 o avtorski in sorodnih pravicah na enotnem digitalnem trgu (**direktiva**).

Avtorske pravice v veliko primerih nepotrebno in neuravnoteženo omejujejo uporabo vsebin v izobraževalnih praksah in učitelje postavljajo v zahteven položaj, ko se morajo spopadati z vprašanjem, ali smejo za namene izobraževanja prosto uporabiti določeno avtorsko delo ali ne. S podobnim vprašanjem se pri pripravi različnih seminarskih

nalog spadajo tudi študenti. Direktiva je predvidevala uvedbo **izjeme**, ki bi omogočala prosto **uporabo avtorskih del v digitalni obliki za namen ilustracije pri poučevanju**. Po direktivi je uporaba tako omogočena **le v prostorih izobraževalnih ustanov** in drugih prostorih, ki so pod odgovornostjo teh ustanov, ter **v varnih elektronskih omrežjih**, ki jih vzpostavijo izobraževalne ustanove. Države članice so imele možnost to obvezno izjemo (i) uvesti brezplačno ali (ii) pod pogojem plačila nadomestila imetnikom pravic, (iii) lahko pa se uvedbi izjeme tudi povsem izognejo, kadar so izobraževalnim ustanovam na voljo enostavno dostopne, vendar plačljive licence, ki jih ponudijo imetniki pravic (npr. založniki).

Slovenski zakonodajalec se je s sprejetjem ZASP-I odločil za opcijo ii, torej morajo izobraževalne ustanove avtorjem oziroma kolektivnim organizacijam plačevati nadomestilo (t. i. zakonite licence, 47. člen ZASP).

Prosta uporaba

Izjema glede uporabe gradiv pri poučevanju je v Sloveniji že več kot dvajset let urejena kot t. i. prosta uporaba. Navedeno pomeni, da za uporabo tovrstnih gradiv v skladu z izjemo ni treba plačevati nadomestila. Novela ZASP-I v 49. členu kot novost uvaja t. i. neposredno poučevanje (pred novelo se je uporabljal termin neposredni pouk).

Novi ZASP torej določa, da je pri neposrednem poučevanju, če ni namenjeno doseganju gospodarske koristi in je za uporabo odgovorna izobraževalna ustanova, prosta priobčitev javnosti (razen dajanja na voljo javnosti) objavljenih del za namen ponazoritve pri neposrednem poučevanju, vključno s preverjanjem znanja. Priobčitev javnosti pomeni uporabo avtorskega dela v netelesni (nematerialni) obliki. Prav tako je prosto javno izvajanje objavljenih del na brezplačnih šolskih slovesnostih pod pogojem, da izvajalci ne prejmejo plačila, in sekundarno radiodifuzno oddajanje RTV šolskih oddaj. V vseh primerih pa je treba navesti vir in avtorstvo dela, če je navedeno na uporabljenem delu.

Novela torej **ohranja sistem proste uporabe že objavljenih del** (avtorsko delo je objavljeno in tako že dostopno širši javnosti) **za namen ponazoritve pri neposrednem poučevanju** (mišljene so zdaj tudi oblike pouka na daljavo), pri čemer je treba navesti vir in avtorstvo dela (če sta navedena) ter upoštevati pogoj, da ne gre za doseganje gospodarske koristi. Spoštovati je treba tudi splošno pravilo iz 46. člena ZASP, tj. da je obseg take uporabe avtorskih del omejen glede na namen, ki ga je treba doseči, da je v skladu z dobrimi običaji, da ne nasprotuje običajni uporabi dela in da ni v nerazumni meri v nasprotju z zakonitimi interesi avtorja.

1.7 Avtorske pravice in odprtodostopna gradiva (licence Creative Commons)

Dr. Matevž Rudolf

Creative Commons (slovensko: ustvarjalna gmajna) je neprofitna organizacija, ki si že od leta 2001 prizadeva za povečanje dostopnosti avtorskih del za legalno razširjanje in uporabo. Organizacija je razvila sistem licenc za intelektualno lastnino in različne ravni dovoljenj za posamezna avtorska dela. V nasprotju s tradicionalnimi avtorskimi pravicami (oznaka © Vse pravice pridržane) avtorji pri licenci Creative Commons sami določijo stopnjo nadzora, ki jo želijo ohraniti nad svojimi deli.

Dela, označena z licenco Creative Commons, lahko v skladu s tipom licence prosto uporabljamo, ponatisnemo ali predelujemo, pri čemer ni treba pridobiti posebnega dovoljenja avtorja ali založbe. V vseh primerih pa je obvezno navesti izvorno avtorstvo posameznega dela. Licence Creative Commons so v skladu z načeli odprte znanosti, kar določa tudi slovenska zakonodaja (npr. Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti (ZZrID)).

Na voljo je šest različnih tipov licenc, glede na kombinacijo spodnjih atributov. Avtorji lahko na spletni strani Creative Commons uporabijo zelo enostaven in priročen obrazec, ki jim pomaga izbrati licenco, ustrezno zanje.

 Priznanje avtorstva (Attribution) – obvezno povsod.

 Nekomercialno (Noncommercial)

 Brez predelav (No Derivative Works)

 Deljenje pod enakimi pogoji (Share Alike)

TIP LICENCE	OPIS
 <p>Priznanje avtorstva</p> <p>To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna.</p>	<p>Študentom je dovoljeno nekomercialno in tudi komercialno reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev in predelava avtorskega dela, pod pogojem, da navedejo avtorja izvirnega dela.</p>
 <p>Priznanje avtorstva + brez predelav</p> <p>To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Brez predelav 4.0 Mednarodna.</p>	<p>Študenti lahko reproducirajo (tudi komercialno), distribuirajo, dajejo v najem in priobčijo javnosti pod pogojem, da navedejo avtorja in dela ne spreminjajo.</p>
 <p>Priznanje avtorstva + nekomercialno + deljenje pod enakimi pogoji</p> <p>To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna.</p>	<p>Študenti lahko reproducirajo, distribuirajo, dajejo v najem, javno priobčijo in predelujejo avtorsko delo, če navedejo avtorja in širijo avtorsko delo/predelavo naprej pod enakimi pogoji (z isto licenco). Za nova dela, ki bodo nastala s predelavo, ni dovoljena komercialna uporaba.</p>

Priznanje avtorstva + deljenje pod enakimi pogoji

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna.

Licenca dovoli študentom reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javno priobčitev in predelavo avtorskega dela, če navedejo avtorja in širijo avtorsko delo/ predelavo naprej pod enakimi pogoji. Za nova dela, ki bodo nastala s predelavo, bo tako tudi dovoljena komercialna uporaba.

Priznanje avtorstva + nekomercialno

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Nekomercialno 4.0 Mednarodna.

Študentom se s to licenco dovoli nekomercialno reproducirati, distribuirati, dajati v najem, priobčiti javnosti in predelovati avtorsko delo in njegove predelave, morajo pa navesti avtorja.

Priznanje avtorstva + nekomercialno + brez predelav

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav 4.0 Mednarodna.

Študentom se dovolijo reproduciranje brez predelave avtorskega dela, distribuiranje, dajanje v najem in priobčitev javnosti samega izvirnega avtorskega dela, in sicer pod pogojem, da navedejo avtorja in da ne gre za komercialno uporabo.
